

Detta är en viktig antologi. Och dessutom en sammanhållen antologi, med en tydlig röd tråd. Kapitlen är väl integrerade med varandra och utgör tillsammans en helhet, vilket markeras med att alla referenser samlats i en litteraturlista i slutet. Boken borde vara obligatorisk på alla vårdutbildningar och fungerar även bra på kulturvetenskapliga utbildningar; ett lysande exempel på hur teorier och metoder kan användas för att undersöka kultur.

För en som redan är inläst på och bekant med kulturvetenskapens elementa kan boken absolut fungera som ett exempel på hur kulturanalys kan användas i praktiken. Bokens största och viktigaste värde har den emellertid utanför humaniora. Den visar på ett föredömligt sätt hur etnologins tankar, teorier och forskningsresultat kan användas inom vården och för att bygga ett bättre och mer hållbart samhälle. Enda ”problemet” är att boken recenseras i *RIG*, som är en kulturvetenskaplig tidskrift. Den borde recenseras i sammanhang som når utanför den kulturvetenskapliga gemenskapen.

*Eddy Nehls, Lerum/Trollhättan*

Bo Lönnqvist: *Dödens ansikte. Tro och sed bland herre och folk*. Scriptum, Vasa 2013. 216 s., ill. English summary. ISBN 978-952-5496-99-4.

Den finlandssvenske etnologen och kulturhistorikern Bo Lönnqvist har presenterat en utförlig beskrivning av ritualiseringar kring döden inom olika sociala skikt bland den finlandssvenska minoriteten som bor i kustbygder i södra och västra Finland. Boken är rikt illustrerad med målningar och fotografier från kyrkor, kyrkogårdar, museer och arkiv förutom från författarens egna fältarbeten alltsedan det sena 1960-talet. Bilderna illustrerar såväl situationer, t.ex. begravningsföljen, som föremål vilka kom till användning i samband med död och begravning.

Undersökningen är en berättarstudie där basmaterialet utgörs av skriftliga uppteckningar lämnade av 75 bygdemeddelare, främst bosatta på landsbygden. Dessa uppteckningar utgör svar på en frågelista, ”Traditioner om död och begravning”, som författaren utarbetade och skickade ut redan 1967. Han var då verksam som arkivarie vid Svenska litteratursällskapets Folkkultursarkiv i Helsingfors (SLS/FKA). Han träffade många av dessa meddelare personligen och

har publicerat foton av flera av dem i boken. Han utförde också fältarbete med bandinspelningar 1968. De 75 bygdemeddelarna företräder i första hand allmogemiljön som bestod av bönder, fiskare, hantverkare, torpare och tjänstefolk. Skribenterna 1967–1968 är födda från 1880-talet till 1920-talet och återger både vad de hört berättas om och vad de själva varit med om. Tidsmässigt ligger fokus i denna studie på senare delen av 1800-talet samtidigt som framställningen också sträcker sig fram till tidigt 1900-tal. Fakta blandas med upplevelser. Från de högre stånden, som i första hand avser herrgårdskulturen, finns en del äldre skriftliga källor i form av dagböcker och memoarer som sträcker sig tillbaka till det sena 1700-talet.

Förebilden för insamlingen 1967 utgjordes av det svenska standardverket *När döden gästar* som Louise Hagberg publicerade redan 1937. Först efter sin pensionering 2004 har Lönnqvist tagit itu med bearbetningen av svaren som samlades in 1967–1968. Här kan man tala om det moderna begreppet ”återvändandets etnografi” då forskaren efter en ofta lång tid vidareutvecklar tidigare undersökningar utifrån nya aspekter.

Författaren följer utförligt hela händelseförloppet alltifrån dödsögonblicket fram till gravölet och föreställningar om en tillvaro efter döden. De högre stånden markerade noga sin status vid begravningarna. Det kunde ske genom utformningen av begravningsföljet och genom bjudningarna i den dödes hem. Dessa benämndes gravöl och de pågick åtminstone ett par dagar. Brännvin intog en viktig roll. Det var endast de fattiga och obesuttna som inte anordnade något gravöl utan endast en enkel kaffebjudning. Gravölet uppfattades som en fest och utgjorde tecknet på en så kallad hederlig begravning, och det var statusmässigt viktigt. Kring gravölen utbildades en betydande berättartradition, som bygdemeddelarna har lämnat rikhaltiga uppgifter om. De högre stånden markerade också sin särställning på kyrkogårdarna genom att uppföra gravkapell eller gravmonument. Dessa avvek markant från allmogens enkla minnesmärken av trä, som inte var lika beständiga som gravvårdar.

Efter dödsfallet gällde det att vara försiktig med liket eftersom kroppen ansågs kunna vara farlig för omgivningen. Ritualerna måste noggrant iaktas så att de döda inte blev gengångare. Särskilda sveperskor, som kom från den lägst stående obesuttna klassen, skötte om tvättning och påklädning av liket. I boken finns flera bilder av lik, också ett antal barn, som ligger i kistan utan lock och beskådas av de närmast sörjande. Fo-

tografitekniken revolutionerade möjligheten att minnas den döde. Liket var vid den tiden inte så tabuerat som det blev i senare tid. På begravningsdagen bars den döde på en bår till kyrkogården innan det under sent 1800-tal blev vanligt med likvagnar. Ringningen i kyrkklockorna sköttes om av de närmast anhöriga.

På grund av det hårda klimatet särskilt i norra Finland under vintern var det besvärligt eller omöjligt att gräva gravar på grund av den kraftiga tjälen. Därför förekom det i nordvästfinska kustbygder att man samlade de döda som avled under vintern i särskilda likhus. På försommaren grävdes en stor gemensam massgrav där kistorna tömdes på sina lik, innan kalk ströddes på och graven grävdes igen. Här utplånades de sociala skillnaderna mellan högre och lägre stånd, mellan besuttna och obesuttna. Stanken vid dessa tillfällen var omfattande, och därför utfördes detta arbete av personer som var starkt påverkade av alkohol. De tomma kistorna blev efteråt uppbrända. Detta bruk levde kvar till slutet av 1800-talet då det blev förbjudet av myndigheterna.

Lönnqvists bok utgör ett viktigt bidrag inom den nordiska forskning om döden som sedan starten 2010 samordnas av *Nordic Network of Thanatology* (NNT). Förtjänsten i denna studie är de utförliga beskrivningarna av ritualen. Författaren återger långa citat från de insamlade uppteckningarna. Teoretiska resonemang är nedtonade och avser övergångsriter. Olikheter mellan de sociala stånden har framhävts tydligt. Detta kan sammanhånga med att Lönnqvist tidigare har utfört flera undersökningar om herrgårdskulturen bland finlandssvenskarna. Däremot har han i föreliggande studie inte fäst så stor vikt vid förändringar över tid. Det är en förindustriell tid som skildras och som präglades av en cyklisk tidsuppfattning. Social ställning är viktigare för författaren än tid, även om en del förändringar framskymtar i texten.

*Anders Gustavsson, Oslo/Henån*

Kari och Ülle Tarkiainen: *Provinsen bortom havet. Estlands svenska historia 1561–1710*. Svenska litteratursällskapet i Finland och Bokförlaget Atlantis, Helsingfors och Stockholm 2013. 379 s., ill. ISBN (i Sverige) 978-91-7353-652-3.

Sverige hade som bekant under stormaktstiden flera provinser på andra sidan Östersjön, såväl längs den

tyska nordkusten som längs den baltiska kusten och innanför Finska viken. Denna bok behandlar, trots singularformen i titeln, tre av dessa provinser, nämligen Estland, Livland och Ösel. ”Estlands svenska historia” omfattar här alltså även Livlands eller det som numera är norra Lettlands historia. Svenska trupper besatte 1561 den estniska nordkusten med staden Reval och vidgade senare under 1600-talet sitt estniska välde till att även omfatta Livland inklusive den stora staden Riga. I nära nog 150 år höll Sverige dessa provinser, men med det stora nordiska kriget i början av 1700-talet utsattes områdena för intensiva ryska anfall, vilka efter Karl XII:s nederlag vid Poltava ledde till en definitiv förlust av hela den baltiska regionen.

Om denna den svenska tiden i Estland-Livland har historikerna Kari och Ülle Tarkiainen skrivit en mycket grundlig och intressant historisk översikt. Kari är finländare (men har också i många år varit verksam vid det svenska Riksarkivet) och Ülle är estniska, vilket sammantaget gett dem en förnämlig språklig grund att stå på. Författarna behärskar fullständigt såväl den estniska som den finska och den svenska litteraturen i ämnet. Inte minst viktig är insikten i den estniska historieforskning som blivit självständigare och friare efter landets frigörelse från Sovjetmakten i början av 1990-talet.

En fråga som ställs är om den svenska tiden verkligen förtjänar det påfallande goda rykte den haft under senare sekler i Estland. En annan fråga är om de baltiska provinserna ”lönade sig” eller inte. När de erövrades under vasasönnernas tidevarv var det tulinkomster från Rysslandshandeln som lockade kungarna. Man ville komma åt de estniska transitostäderna Reval, Dorpat och Narva för att kunna profitera på de lönsamma handelsvägarna till och från Ryssland som löpte genom dessa städer. En tredje genomgående fråga är de baltiska provinsernas särart i det svenska väldet. Vad skilde förhållandena här från det övriga Sverige-Finland?

Den första och den tredje frågan hör på sätt och vis ihop. Den största skillnaden mellan Estland-Livland och övriga delar av det svenska riket var böndernas mycket mer utsatta ställning i de baltiska provinserna. Här rådde fram till 1800-talet ett slags livegenskap, där bönderna arbetade åt godsägare och inte hade laglig rätt att lämna gården. Herrgårdsägarna var en balttysk överklass, ättlingar till de tyskar som under medeltiden tagit landet i besittning och bildat den en gång mäktiga Tyska Ordensstaten. Under hela den svenska